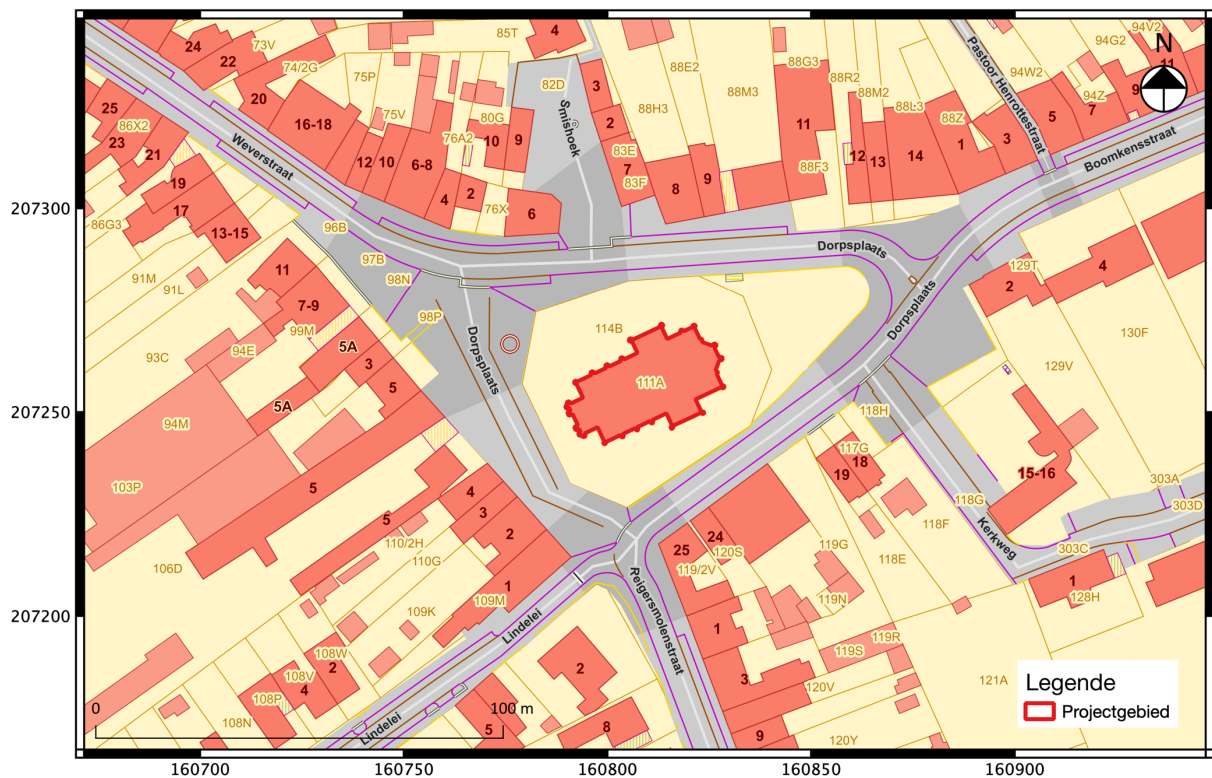

Archeo-rapport 569

Eindverslag: Het archeologisch onderzoek in de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde (gem. Boechout)

Julie Van Roy

Archeorapport 569

**Eindverslag: Het archeologisch onderzoek in de Sint-Jan in de
Oliekerk te Vremde (gem. Boechout)**

Julie Van Roy

Tienen, 2023
Studiebureau Archeologie bv

Colofon

Archeorapport 569

Eindverslag: Het archeologisch onderzoek in de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde (gem. Boechout)

Projectleiding: Annelies De Raymaecker & Vanessa Vander Ginst

Erkend archeoloog: Julie Van Roy

Auteurs: Julie Van Roy

Foto's en tekeningen: Studiebureau Archeologie bv (tenzij anders vermeld)

Plannen en kaarten: Onderliggende kaartlaag: www.geopunt.be, www.dov.vlaanderen.be of www.agiv.be (tenzij anders vermeld)

Op alle teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Studiebureau Archeologie bv mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, bewerkt en/of openbaar gemaakt, hetzij door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

D/2023/12.825/17

Studiebureau Archeologie bv

Bietenweg 20

3300 Tienen

www.studiebureau-archeologie.be

info@studiebureau-archeologie.be

tel: 0474/58.77.85

©2023, Studiebureau Archeologie bv

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	3
1.1 Administratieve gegevens	3
1.2 Algemeen	3
1.3 Archeologische en historische voorkennis	5
1.3.1 Historische beschrijving	5
1.3.2 Archeologisch kader	13
1.4 Onderzoeksopdracht en vraagstellingen	14
1.5 Onderzoeksmethode en -strategie	16
1.5.1 Voorgestelde opgravingsmethode	17
1.5.2 Contextgebonden bepalingen	17
1.5.3 Betrokken actoren	19
1.5.4 Praktische uitvoering en afwijkingen ten opzichte van de voorgestelde onderzoeksmethode	20
Hoofdstuk 2 Assessmentrapport	21
2.1 Gehanteerde methoden, technieken en criteria	21
2.2 Observaties en registraties	21
2.2.1 Assessment van de vondsten	21
2.2.2 Assessment van de stalen	22
2.2.3 Conservatie-assessment	22
2.2.4 Assessment van de sporen, sporencombinaties en archeologische structuren	23
2.2.5 Assessment van de archeologische site	25
2.3 Potentieel voor wetenschappelijk onderzoek	26
2.4 Verder onderzoek	26
2.4.1 Te beantwoorden onderzoeksvragen	26
2.4.2 Strategie voor de verwerking	26
2.4.3 Conservatiestrategie	27
Hoofdstuk 3 Synthese	28
3.1 Interpretatie en datering	28
3.2 Beantwoording onderzoeksvragen	28
Bibliografie	29
Bijlagen	

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Administratieve gegevens

Projectcode:	2023H90
Oppervlakte onderzoeksgebied:¹	Ca. 5 m ²
Erkend archeoloog:	Julie Van Roy OE/ERK/Archeoloog/2021/00015 Studiebureau Archeologie bv OE/ERK/Archeoloog/2015/00002
Locatie:	Vremde (gem. Boechout), Dorpsplaats z.n. (zie Fig. 1.1 en Fig. 1.2) Bounding box: punt 1: x = 160 790, y = 207 242 punt 2: x = 160 829, y = 207 272 Boechout 2 AFD/Vremde, Sectie B, perceel 111A (deels)
Periode uitvoering:	16 augustus 2023
Relevante termen:	Kerk, kerkhof, middeleeuwen, 19 ^{de} eeuw
Bebouwde of verstoorde zones:	Het onderzoek vond plaats in een bergruimte naast de westertoren van de kerk.

1.2 Algemeen

Het archeologisch onderzoek kadert in een toelatingsaanvraag voor archeologisch onderzoek vanuit wetenschappelijke vraagstelling (ID 637). Het onderzoek vond plaats in de Sint-Jan in de Oliekerk van Vremde, een deelgemeente van Boechout. Er werden enkel graafwerken uitgevoerd in een bergruimte naast de westertoren. Deze heeft een oppervlakte van ca. 5 m². De geplande werken omvatten het uitgraven van deze ruimte tot 40 cm onder de bestaande vloer voor de installatie van een toilet.

¹ Het onderzoek vond enkel plaats in de bergruimte van de kerk. De totale oppervlakte van de kerk bedraagt ca. 640 m².

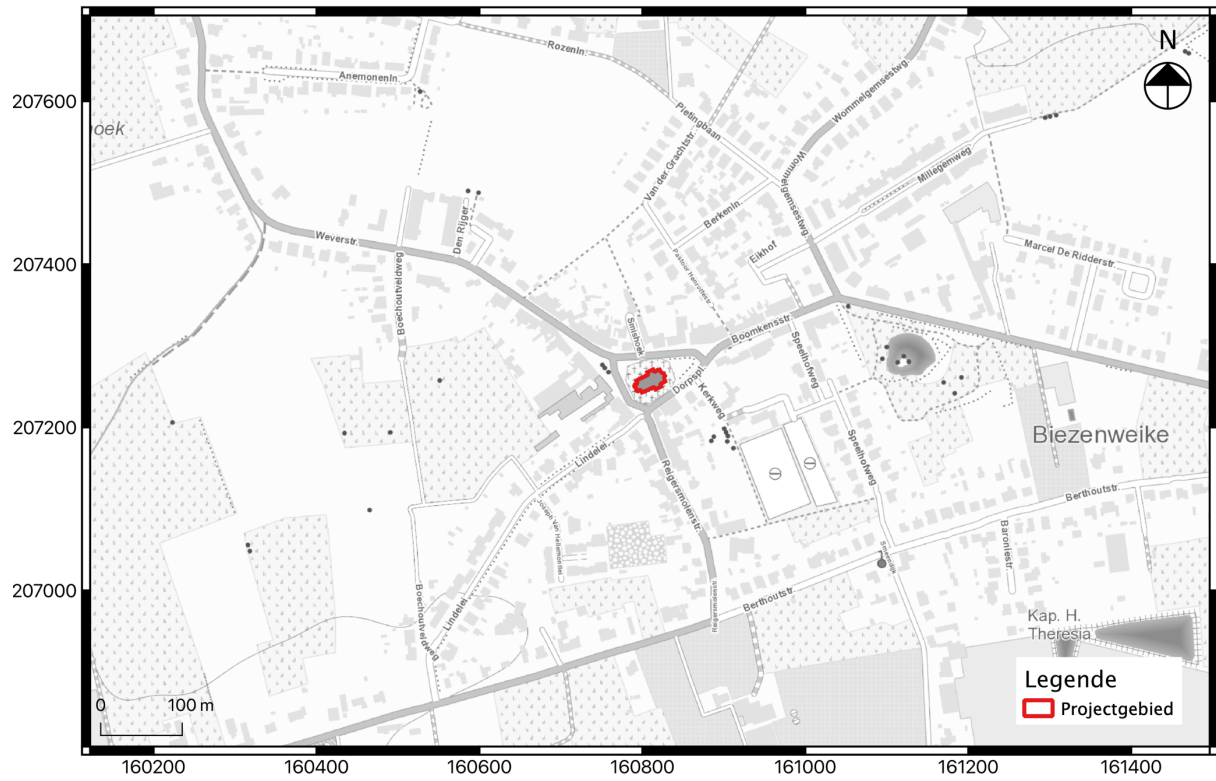

Fig. 1.1: Uittreksel van de topografische kaart met situering van het projectgebied.

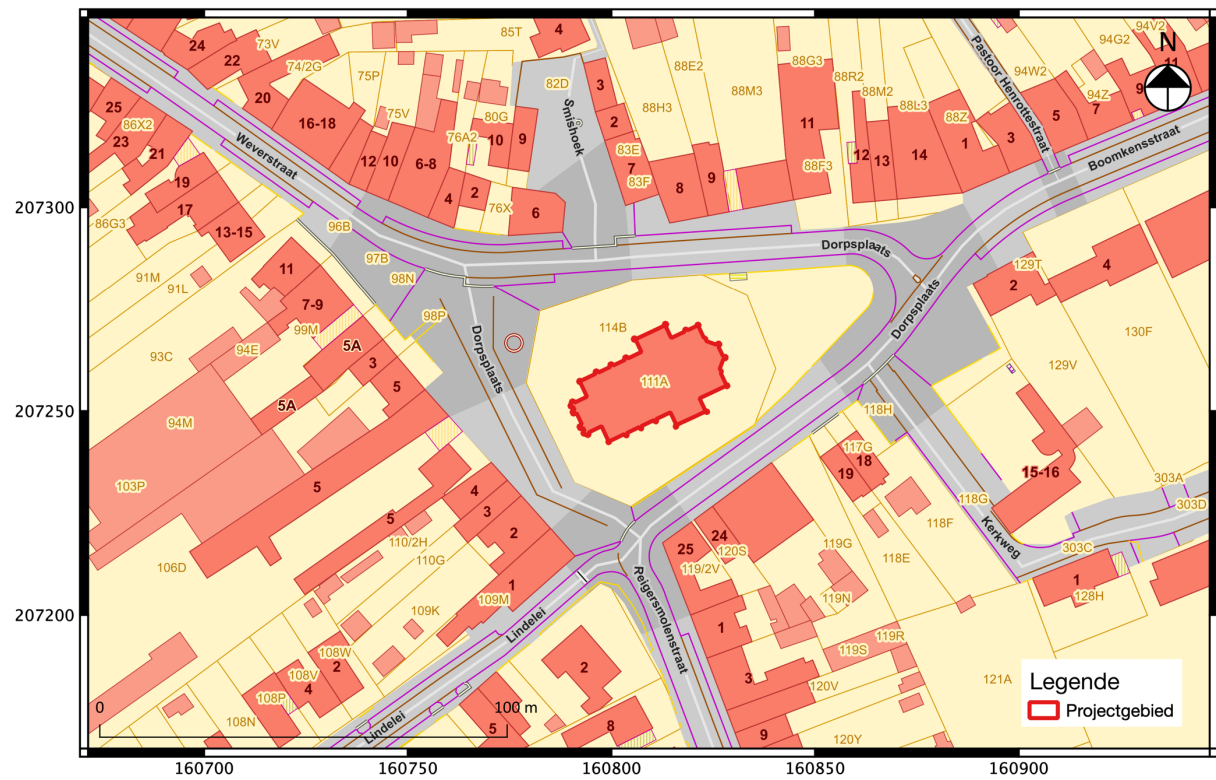

Fig. 1.2: Uittreksel van het kadasterplan met situering van het projectgebied (©CADGIS).

Fig. 1.3: Situering van het projectgebied binnen de verschillende Vlaamse archeoregio's.²

1.3 Archeologische en historische voorkennis

1.3.1 Historische beschrijving

Over het ontstaan van de parochie van Sint-Jan in de Olie is weinig gekend. De Gentse Sint-Baafsabdij kwam uiterlijk in 1003, maar waarschijnlijk al in 988, in het bezit van het domein 'Frimethe' (Vremde) waarop een kerkje stond. In 1156 werd Vremde een aparte parochie. Tussen 1170/1175 en 1186 kwam het altaar (en bij uitbreiding dus het patronaat) in handen van de abdij van Saint-Aubert.³

In 1236 schonk Egidius Berthout, de heer van Berlaar, zijn rechten te Vremde, Millegem, Broechem en Ouwen aan de abt van Villers met als doel het oprichten van een cisterciënzerabdij aldaar. De hertog van Brabant, Hendrik II, keurde deze schenking goed en deed afstand van zijn rechten als overheer. In juli 1237 ontstond zo de eerste Sint-Bernardsabdij te Vremde. De abdij bleef evenwel maar voor een korte periode in Vremde. Het uitblijven van schenkingen, ruzie met de pastoor van Vremde en de nabijheid en het conflict met de familie Berthout noopten de abdij tot een verhuizing naar Hemiksem.⁴ Wouter Berthout had daarvoor zijn toestemming gegeven. Eén van de voorwaarden voor het vertrek was echter dat er een kapel zou worden gebouwd om dagelijks de mis op te dragen. Deze kapel werd gebouwd op het oude kerkhof van de abdij.⁵ Een verzoekschrift, daterend van het einde van de 18de eeuw, verwijst naar de voorwaarden die aan het toenmalige vertrek gekoppeld waren. Op basis van dit document blijkt dat de verhuizing plaatsvond in 1245.⁶ Over het uitzicht dit gebouw is echter niets gekend.

² <https://onderzoeksbalans.onroerendergoed.be/onderzoeksbalans/archeologie>

³ Van Croonenborch 2023, 37-39. Met dank aan heemkundige kring Het Speelhof.

⁴ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/13117>

⁵ Haverals 2003, 56.

⁶ Rijksarchief Antwerpen – T17/142 – Archief van de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde

De 16de eeuw kondigde een woelige periode aan voor de streek. Op 4 augustus 1583 liet het Statenleger van Holland de kerk van Vremde afbranden. Waarschijnlijk ging toen ook het archief van de kerk verloren. De kerk werd wel gedeeltelijk hersteld. Een document uit 1611 beschrijft dat het kerkhof in goede staat was. Niet lang daarna drongen Kroatische troepen de kerk binnen, maar het is niet geweten welke schade zij toebrachten.⁷ Rond het midden van de 17de eeuw werd een nieuwe kerk gebouwd en het kerkhof werd afgebakend met een brede gracht. Tijdens een archeologische opgraving in 2015 kwam een deel van deze gracht aan het licht. Het onderzoek toonde aan dat de gracht meerdere malen opnieuw werd uitgegraven en dat deze naar de buitenzijde toe verschoof. Uiteindelijk zou de gracht in 1857 definitief gedempt worden.⁸ Het kerkhof werd in deze periode ook sterk verkleind. De archeologen ontdekten een aantal begravingen die zich binnen het areaal van de gracht, maar buiten het areaal van de 19de-eeuwse omheining bevonden. Deze dateren dus met zekerheid uit de periode tussen het midden van de 17de eeuw en 1857. Er waren oversnijdingen zichtbaar, wat aangeeft dat er in meerdere lagen werd begraven.⁹

Fig. 1.4: Grafkuilen in het profiel van werkput 5 (©Ryssaert e.a. 2016, 109).

⁷ Haverals 2003, 57.

⁸ Ryssaert e.a. 2016, 103.

⁹ Ibid. 108.

Fig. 1.5: Allesporenplan werkput 5 opgraving 2015 (©Ryssaert e.a. 2016, 93). Binnen de blauwe kader zijn verschillende inhumaties aangetroffen.

Fig. 1.6: Allesporenplan werkput 3 opgraving 2015 (©Ryssaert e.a. 2016, 82). In het zuidwesten van de werkput is de 17de-eeuwse kerkhofgracht aangesneden.

De kerk zelf is afgebeeld op enkele historische kaarten uit de 18de en 19de eeuw. Drie kaarten geven een eerder figuratieve voorstelling van het gebouw. Op elke kaart ziet de kerk en het bijhorende kerkhof er bovendien anders uit. Wel kan afgeleid worden dat het om een relatief eenvoudig kerkje ging, met een kruisvormige plattegrond. In de kerkrekeningen is te lezen dat de kerk rond 1758 van een nieuwe toren werd voorzien. De Maria Magdalenakapel was tijdens de tweede helft van de 18de eeuw in verval geraakt en de pastoor vroeg in 1779 toestemming om deze te mogen afbreken en te vervangen door een nieuwe, kleinere kapel. Na de Franse revolutie was het sinds 1794 echter verboden om nog langer de mis op te dragen. Pas in 1801 mocht de eredienst opnieuw worden opgevoerd. De woelige oorlogsjaren hadden evenwel hun sporen nagelaten en het dak van de kerk diende dringend hersteld te worden.¹⁰ Op 22 oktober 1804 bezocht de deken de parochie, waarbij hij een beschrijving van de kerk opmaakte. Hieruit valt af te leiden dat de kerk zich in slechte staat bevond. De drie altaren stonden niet stevig, het orgel moest hersteld worden, de ramen waren slecht onderhouden, het dak lekte en de muren moesten opgeknapt worden. Het kerkje en het kerkhof lagen er in hun geheel verwaarloosd bij. Er werden enkele dringende herstellingen uitgevoerd en het orgel en de toren werden opgeknapt.¹¹ In 1820 werd de vervallen kapel van Maria Magdalena eindelijk vervangen door een nieuwe, die 10 voet diep en 8 voet breed was. Enkele jaren later werd er nogmaals aan de toren gewerkt.¹² In de Antwerpse schepenregisters van het midden van de 19de eeuw is een beschrijving van de toenmalige kerk opgenomen. Het koor was naar het oosten gericht en was 8,64 m diep en 5,26 m breed. Het schip mat 13,90 m en beide zijbeuken zijn 7,37 m breed. De toren was aan de basis 5,70 m en was opgetrokken uit witte zandsteen.

In 1852 bleek evenwel dat de kerk niet langer voldeed. Ze was nog steeds bouwvallig en ondertussen ook te klein geworden. Het plan rijpte voor de bouw van een volledig nieuw godshuis. De bestaande kerktoren zou verhoogd worden.¹³ Financiële tekorten zorgden er echter voor dat dit plan enkele jaren vertraging opliep. Half december 1856 werd pas gestart met de bouwwerken.¹⁴ Het kerkhof werd afgesloten met een nieuw ijzeren hek. In 1869 werd de nieuwe kerk eindelijk plechtig ingewijd.¹⁵

¹⁰ Haverals 2003, 63-64 en 66.

¹¹ Ibid. 68.

¹² Ibid. 71-72.

¹³ Ibid. 75-76.

¹⁴ Ibid. 78-79.

¹⁵ Ibid. 90-91.

Fig. 1.7: Detail uit een anonieme kaart van 1735 (©Rijksarchief). Het noorden ligt bovenaan.

Fig. 1.8: Detail uit een anonieme kaart van 1758 (©Rijksarchief). Het noorden ligt onderaan.

Fig. 1.9: Detail uit de Ferrariskaart van 1770-1777. Het noorden ligt bovenaan.

Fig. 1.10: Detail uit de kaart van Everaert uit 1792 (©Rijksarchief). Het noorden ligt bovenaan.

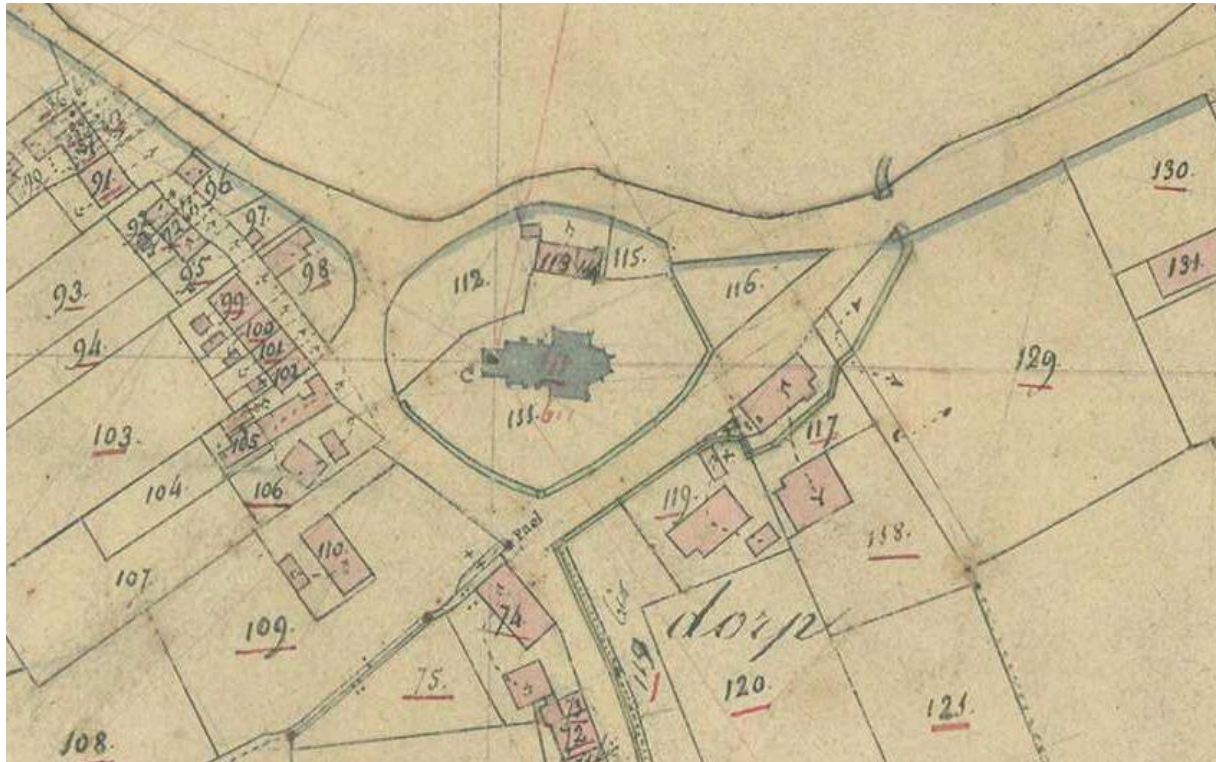

Fig. 1.11: Detail van het primitief kadaster van Vormers uit 1830-1834 (©Rijksarchief). Het noorden ligt bovenaan.

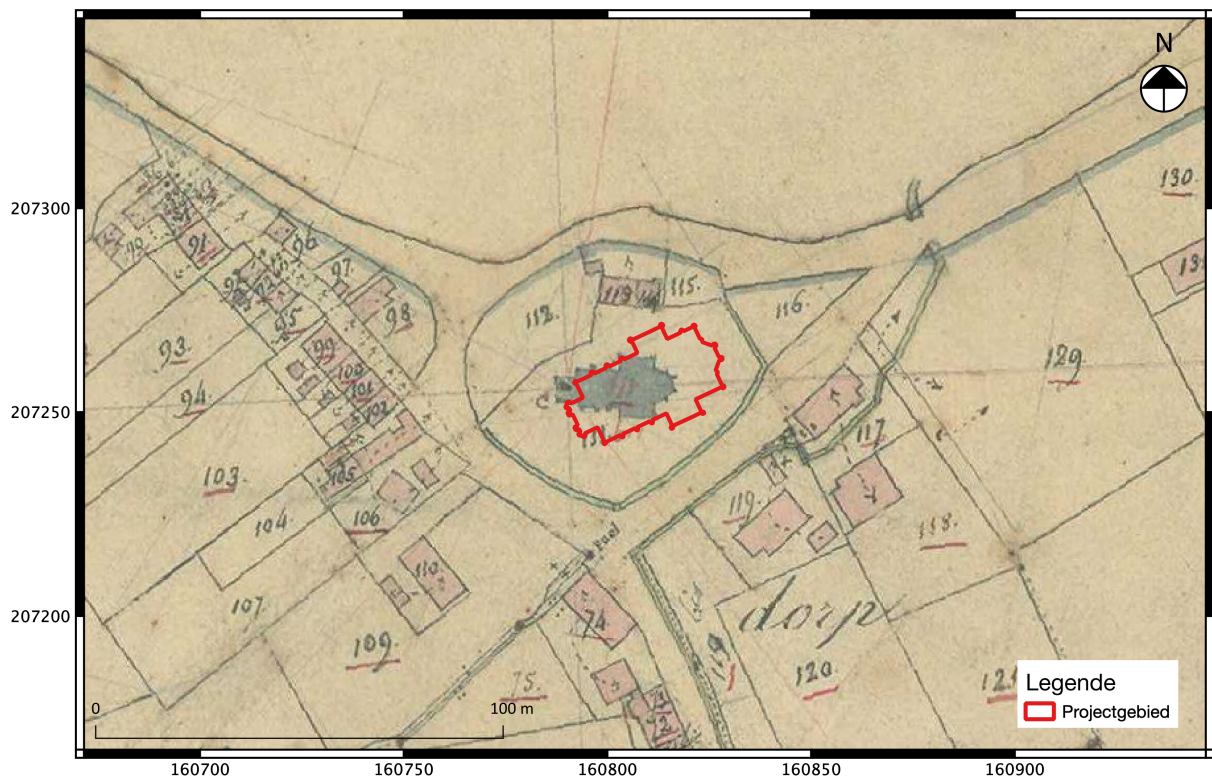

Fig. 1.12: Detail van het primitief kadaster van Vormers uit 1830-1834 met de locatie van de huidige kerk (©Rijksarchief).

1.3.2 Archeologisch kader

In deze paragraaf zal de verhouding van het projectgebied tot zijn ruimere culturele context worden weergegeven, met in het bijzonder aandacht voor nabij gelegen archeologische waarden. Voor het huidige project is vooral de opgraving van ODIN uit 2015 interessant (CAI 219 598 zie 1.3.1 historisch overzicht). De kerk zelf is aangeduid als CAI 113 164 en vlak ten oosten ervan was de pastorie (CAI 113 194) gelegen.

Bij onderzoek aan de Broechemsesteenweg werden enkele paalsporen, een kuil en een gracht uit de metaaltijden onderzocht (CAI 113 180). In 2012 vond een proefsleuvenonderzoek plaats aan de Lindelei (2012/274). Er werd een beperkt aantal sporen ontdekt, die echter ofwel recent ofwel ondateerbaar bleken te zijn. De sporen waren ook tamelijk slecht bewaard, waardoor er geen vervolgonderzoek werd geadviseerd.¹⁶ Eerder werd op dit terrein aardewerk uit de volle en late middeleeuwen gevonden (CAI 102 314).

Op basis van kaartstudie werden de 17de-eeuwse Speelhoeve (CAI 113 164) en de 18de-eeuwse Reigersmolen (CAI 113 166) gelokaliseerd. Op de hoek van de Berthoutstraat en de Smeendijk stond een 18de-eeuwse kapel (CAI 113 179). Ten zuidoosten van het projectgebied was een 18de-eeuwse schans gelegen (CAI 102 323).

De overige records in de Centraal Archeologische Inventaris zijn allemaal gebaseerd op veldprospectie. Aan de Eekstraat werden een fragment van een dolium en middeleeuws aardewerk gevonden (CAI 102 320). Prospectie aan de Rozenstraat leverde handgevormd aardewerk, laatmiddeleeuws aardewerk en een spinschijfje op (CAI 102 274). Op een terrein ten oosten ervan was naast middeleeuws aardewerk ook een fragment van een Romeinse dolium ingezameld (CAI 102 319). Een terrein aan de Vremdsesteenweg leverde lithisch materiaal uit onder andere het mesolithicum op, alsook middeleeuws aardewerk (CAI 102 317). Ook aan de Speelhofweg werd middeleeuws aardewerk ingezameld (CAI 102 228).

¹⁶ Goudie-Falckenbach e.a. 2012.

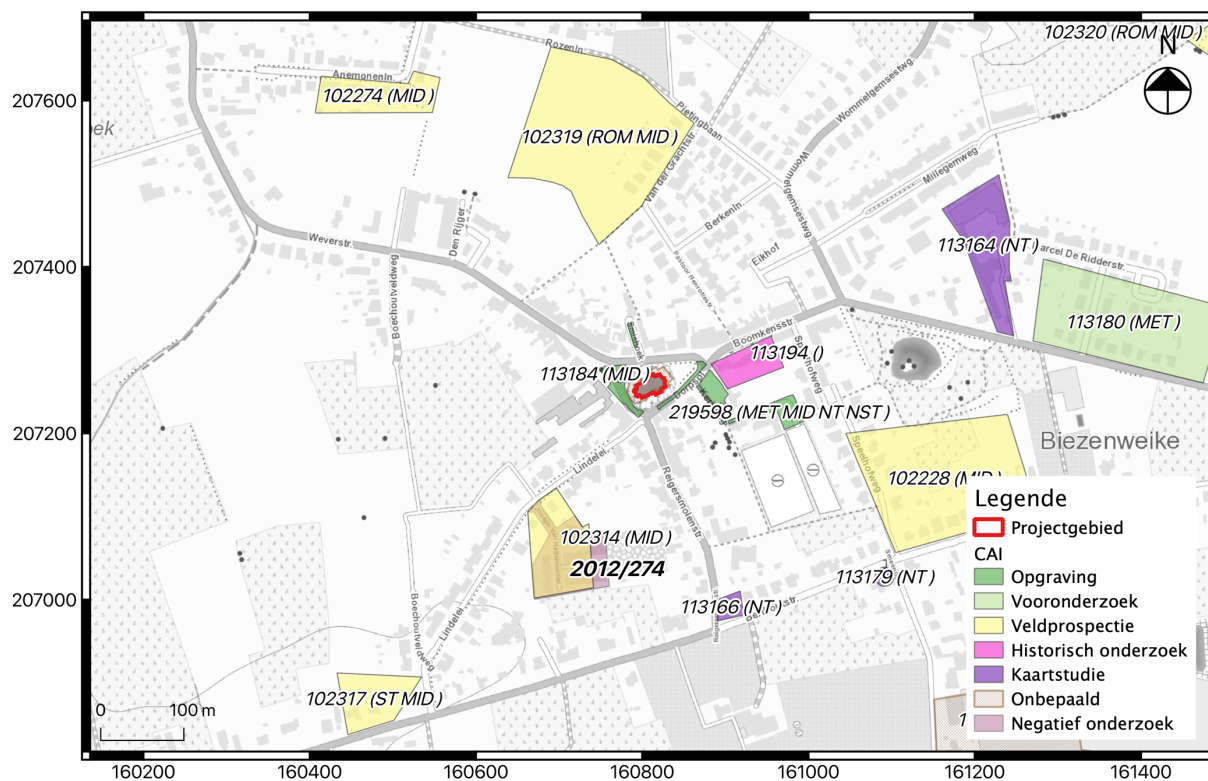

Fig. 1.13: Uittreksel uit de topografische kaart met weergave van de CAI-polygonen.

1.4 Onderzoeksoopdracht en vraagstellingen

Een archeologische opgraving heeft als doel de informatie uit het bodemarchief in de vorm van een archeologisch ensemble te behouden en te ontsluiten door archeologische sites, sporen en artefacten vrij te leggen en te onderzoeken.¹⁷

De wetenschappelijke vraagstelling van het onderzoek is vooral gericht op de reconstructie van de bouwgeschiedenis van de Sint-Jan in de Oliekerk, voor zover dit mogelijk is aan de hand van de beperkte uit te graven oppervlakte. De werken vinden in het kerkgebouw plaats. Daarom dient ook aandacht besteed te worden aan mogelijke begravingen binnen het projectgebied. Volgende onderzoeksvragen komen hierbij aan bod:

- Wat is de aard, omvang, datering en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Zijn er restanten van oudere bouwfases van de kerk teruggevonden? Uit welke periode dateren deze en kunnen ze gelinkt worden aan een gekende bouwfase? Stemt dit overeen met historische bronnen? Vormen de gegevens uit het onderzoek een aanvulling op de bestaande kennis?
- Zijn er sporen aanwezig (ouder dan de 20ste eeuw) van de aanpassingswerken die werden uitgevoerd in het kader van de stabiliteitsproblematiek van de kerk? Zijn er sporen van oude werfinrichtingen, werkvlakken, ... ?

¹⁷ Code van Goede Praktijk 4.0; hoofdstukken 15 en 16.

- Zijn er overige archeologische sporen aanwezig? Zo ja: wat is hun aard en datering? Kunnen deze gelinkt worden aan de kerk?

BEGRAVINGEN:

- Werden er skeletten aangetroffen op de uitgegraven diepte? Zo ja: op welke diepte bevinden deze zich? Om welk type begraafing gaat het, inhumatie, primaire of secundaire begraafingen, kistbegravingen, enkel- of meervoudige begraafingen, geruimde grafcontexten, ...?
- Wat is de bewaringstoestand en de geschatte datering? Zijn er meerdere lagen begraafingen/oversnijdingen aanwezig?
- Wat is de oriëntatie van de graven en de positie van het lichaam en de ledematen?
- Zijn er aanwijzingen voor leeftijd/geslacht/sociale status, lichaamslengte, gezondheid, paleopathologieën en traumata (ook m.b.t. de tanden)?
- Zijn er binnen de populatie groepen aan te wijzen die als verwantschapsgroepen geïnterpreteerd kunnen worden? Bijvoorbeeld door de wijze van begraven, of de locatie van de graven en de samenstelling naar geslacht en leeftijd? Kunnen er op basis van eventuele patronen in het grafritueel statusgroepen worden gereconstrueerd? En zo ja: bestaat er een relatie tussen gezondheid en status: waren personen die tot een zogenaamde hogere status behoorden gezonder en leefden zij langer?
- Waaruit bestaat de grafinhoud? Gaat het enkel om skeletten of zijn er nog restanten van kisten, organisch materiaal (kledij, lijkwade), grafgiften, enz. bewaard?

Het archeologisch onderzoek kan enkel als volledig worden beschouwd als er geen archeologisch relevante waarden meer aanwezig zijn binnen het projectgebied. Bovendien dient er voldoende informatie gegenereerd te worden om alle onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Alle vondsten en artefacten uit de opgraving worden verpakt en geconserveerd om een degelijke bewaring op lange termijn te garanderen.

De rapportering over de opgraving heeft als doel een overzicht te bieden van de resultaten van de uitgevoerde onderzoekshandelingen en het bijkomend wetenschappelijk potentieel van de resultaten daarvan te duiden.¹⁸ De erkend archeoloog dient een rapportering in bij het agentschap, die bestaat uit een archeologierapport en een eindverslag. Dit schrijven omvat het eindverslag, opgesteld volgens de bepalingen in de Code Goede Praktijk 4.0, paragraaf 23.5.

¹⁸ Code van Goede Praktijk 4.0; hoofdstuk 23.

1.5 Onderzoeksmethode en -strategie

Op basis van het reeds uitgevoerde (bouw)historisch onderzoek kon worden vastgesteld dat het projectgebied beschikt over een zeer hoog archeologisch potentieel (toelating aanvraag wetenschappelijke vraagstelling ID 637). Verder archeologisch onderzoek was dan ook noodzakelijk.

De ondergrond in de berging van de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde zal worden verstoord voor de installatie van een toilet. De geplande ingrepen zullen een verstoring veroorzaken tot een diepte van 40 cm onder het huidige vloerniveau.

De graafwerken dienden archeologisch opgevolgd te worden in de vorm van een opgraving. Gezien de aard van de geplande werken, die beperkt zijn in oppervlakte en de nodige technische kennis vereisen, wordt uit praktische overwegingen gekozen voor een werfbegeleiding. Een werfbegeleiding is een bijzondere vorm van de archeologische opgraving. Een werfbegeleiding kan in vier verschillende situaties uitgevoerd worden (Code van Goede Praktijk hoofdstuk 19). In dit geval is de tweede situatie van toepassing: indien een volwaardige opgraving niet mogelijk is door de technische uitvoeringswijze van de bodemingreep. Het volledige archeologisch onderzoek en de bemonstering in het kader van natuurwetenschappelijk onderzoek worden uitgevoerd overeenkomstig de bepalingen in de Code van Goede Praktijk 4.0.

Tijdens de werkzaamheden bleek er steeds gewerkt te kunnen worden conform de Code Goede Praktijk.

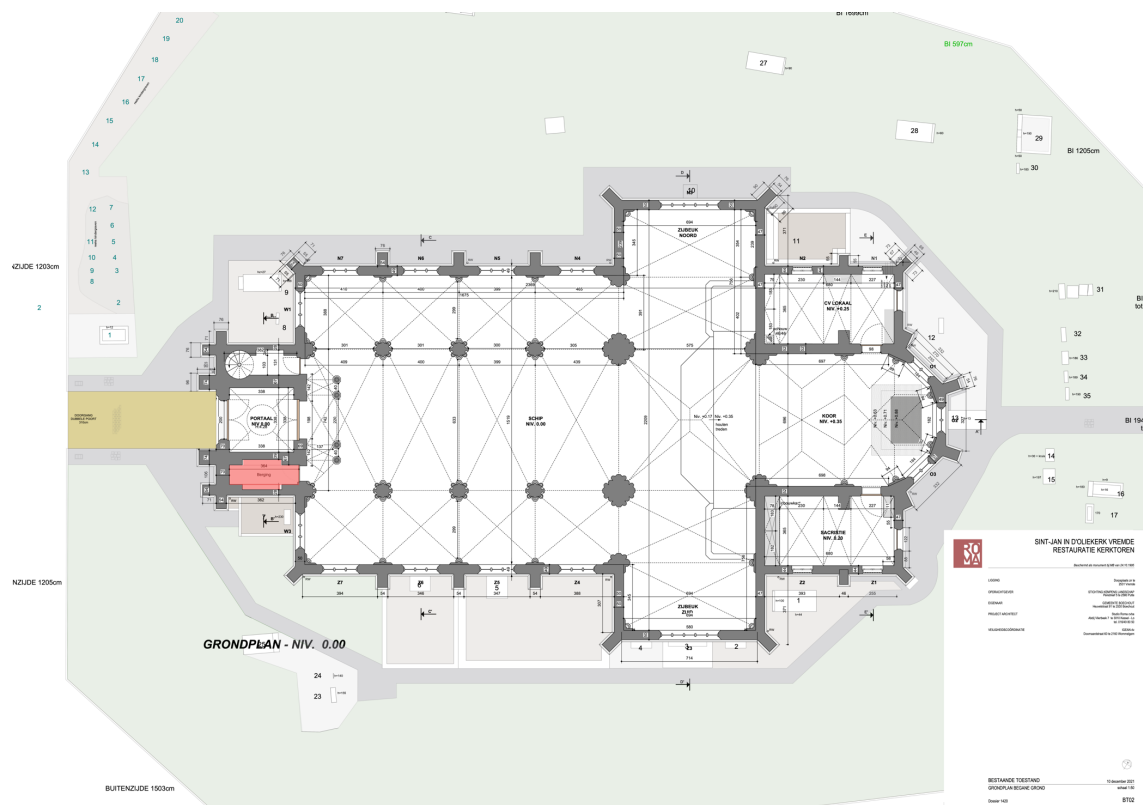

Fig. 1.14: De opgraving vond plaats in de in het rood gemarkeerde zone (©Studio Roma).

1.5.1 Voorgestelde opgravingsmethode

In eerste instantie zal de huidige vloer uitgebroken worden. Deze mag verwijderd worden zonder archeologische begeleiding, maar er mag niet in de diepte gewerkt worden. Indien bij het verwijderen van de bestaande vloer oudere vloerniveaus tevoorschijn komen, dienen deze bewaard te blijven en archeologisch te worden geregistreerd (fotografisch, inmeten met GPS/RTS, beschrijving afmetingen, materiaal, ...). De graafwerken binnenin het gebouw gebeuren manueel met de schop (beperkte werkruimte). De graafwerken worden uitgevoerd door de archeologen. Eventueel worden ze hierbij bijgestaan door personeel van de aannemer, maar de werken gebeuren steeds onder supervisie van de archeologen.

De putten en sleuven worden volledig opgeschoond, geregistreerd en beschreven volgens de bepalingen in de Code van Goede Praktijk 4.0. Opgelegde opgravingsvlakken mogen niet betreden worden met zwaar materieel. Indien meerdere vlakken moeten worden aangelegd, wordt het bovenliggende vlak steeds volledig afgewerkt vooraleer verdiept wordt. Stenen structuren worden niet uitgebroken tenzij dit noodzakelijk is voor het verder onderzoek.

Het veldwerk wordt dermate georganiseerd dat er efficiënt en wetenschappelijk verantwoord wordt opgegraven. Er wordt gestreefd naar een maximale afstemming van kranen en grondverzet enerzijds en opgravingsploeg(en) anderzijds. Het staat de vergunninghouder vrij om te bepalen of de opgraving zal gebeuren in één of meerdere opgravingsputten. Er moeten maatregelen genomen worden tegen overlast door regen- en/of grondwater. Deze maatregelen mogen niet schadelijk zijn voor het bodemarchief. Bij de plaatsing van bemaling wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met de aanwezigheid van dit bodemarchief en de op te graven zones. Indien in situ bewaarde begravingscontexten worden aangetroffen, moet een fysisch antropoloog ingeschakeld worden. De graven worden opgegraven in overeenstemming met de Code van Goede Praktijk versie 4.0 en de aanwijzingen van de fysisch antropoloog.

1.5.2 Contextgebonden bepalingen

Muren worden in detail gedocumenteerd in functie van de identificatie van fundering en opgaand muurwerk, bouwnaden en dergelijke meer. Van muren worden enkel de omtrek, bouwnaden en eventuele negatieve indrukken ingetekend. Baksteenformaten worden genoteerd (lengte x breedte x dikte). Muren worden in hun geheel en in delen volledig gefotografeerd, frontaal, met overlapping in de foto's. Van de mortel van elke niet dateerbare muur worden stalen genomen voor datering.

Vloeren worden inzonderheid in detail gedocumenteerd in functie van gebruikssporen en resten van er op of in gebouwde constructies (binnenmuren, doorgangen, negatieve sporen, ...). Vloeren worden minstens in hun geheel gefotografeerd. Bij een vloer met een bepaald patroon worden detailfoto's genomen met schaallat. Een vloer met decoratieve tegels dient in detail te worden ingetekend en gefotografeerd. Deze tegels (ook de niet-decoratieve wanneer ze deel uitmaken van de decoratieve

vloer) moeten gerecupereerd worden en krijgen een nummer dat op het detailplan wordt aangeduid. Bij de recuperatie van de tegels worden de nodige conservatiemaatregelen in acht genomen. Alle eco- en artefacten in een opmaaklaag worden ingezameld. Ook bij vloeren wordt voorzien in staalname van de tegels en mortel bij niet dateerbare vloeren, op dezelfde wijze als geldt voor muren.

Bij het aantreffen van waterputten, beerputten, silo's en/of diepe afvalputten wordt bijzondere aandacht besteed aan de monsternamen voor natuurwetenschappelijk onderzoek en dateringsonderzoek (macroresten, ¹⁴C, pollenanalyse). Bij het couperen van waterputten wordt er zorg voor gedragen dat de volledige waterput met insteekkuil wordt gecoupeerd, rekening houdend met de wetgeving inzake veiligheid. Indien sprake van een bewaarde bekisting of stenen mantel, dient deze vrijgelegd te worden en in detail te worden geregistreerd. Bij het couperen van beerputten, wordt de coupe op de kleinst mogelijk werkbare oppervlakte gezet opdat men de verschillende lagen goed kan onderscheiden en apart kan volgen. De bewaarde houten of stenen putstructuur zelf dient in detail geregistreerd worden betreffende de constructiewijze, de situering van het stortgat en een eventuele fasering. Indien er grote coupes gemaakt dienen te worden, wordt de werkwijze vooraf besproken op een tussentijdse vergadering met Onroerend Erfgoed, de wetenschappelijke begeleiding en de opdrachtgever. De heropvulling van deze diepere sporen gebeurt conform de wetgeving rond bodemverzet en de afspraken met de opdrachtgever.

Begraving

Het opgraven van de begravingcontexten gebeurt onder begeleiding van een fysisch antropoloog.

Registreren inhumaties:

- Elk individueel graf wordt gefotografeerd.
- Lijksilhouetten: al schavend verdiepen; het silhouet wordt gefotografeerd, ingetekend op schaal 1/10 en beschreven.
- Skeletgraven: de skeletten worden vrijgelegd, schoongemaakt, gefotografeerd, ingetekend op schaal 1/10 (via digitale 3D-fotografie met duidelijk zichtbare topografisch verankerde merktekens die in een digitaal plan kunnen verschaald worden) en beschreven aan de hand van skeletfiches. Deze fiches worden ter beschikking gesteld door Onroerend Erfgoed (cf. minimumnormen art. 29, §1). Het schoonmaken gebeurt met aangepast opgravingsmateriaal, zonder schade aan het beendermateriaal te berokkenen. Rechtstreeks contact met sterk zonlicht dient vermeden te worden aangezien de beenderen niet te snel mogen drogen. Er worden per skelet overzichtsfoto's genomen langs hoofd- en voeteinde (zo horizontaal mogelijk), alsook detailfoto's van de handen, voeten, hoofd en nekervels (na het wegnemen van de onderkaak). Alle skeletten worden geregistreerd en geborgen in kunststof kisten in functie van een eventueel antropologisch, paleo-pathologisch vervolgonderzoek, de resten van de linker- en rechterhand en van de linker- en rechervoet worden elk in een aparte kunststof verpakking bij het skelet bijgehouden. Het hoofd wordt volledig met de schedelinhoud en omringende aarde ingezameld. Het bergen van het skelet gebeurt dermate dat het uitleggen nadien eenvoudig kan verlopen (links-rechts gescheiden en ook de voornaamste lichaamsdelen gescheiden). Na het bergen van het skelet wordt de grond onder het skelet volledig bemonsterd en uitgezeefd op een zeef met maaswijdte van 2mm.

Skeletmateriaal dat niet meer in situ of anatomisch verband ligt, wordt verzameld en beschouwd als losse vondst. Deze selectie en het bergen wordt uitgevoerd onder coördinatie van de begeleidende antropoloog. Er is bij de registratie en berging bijzondere aandacht voor elementen die informatie verschaffen over het fysieke aspect van de funeraire structuren (in volle grond, kisten, grafkelders, grafstenen, ...), aan het begrafenisritueel (spatiale organisatie, bijgiften, positie van het lichaam en ledematen, elementen die kunnen wijzen op een begraving met kledij of in een lijkwade, balseming (pollenanalyse). Alle spijkers worden topografisch ingemeten met het oog op de reconstructie van de kistvorm. Bij het aantreffen van grafkelders wordt gelet op de aanwezigheid van beschilderingen op de wanden binnenin. Deze, alsook grafstenen, worden uitvoerig gedocumenteerd. Een behoud ex-situ van deze beschilderingen en grafstenen moet worden overwogen en besproken met Onroerend Erfgoed.

Er wordt ook ter plekke door de erkend archeoloog geëvalueerd of er in 1 of in 2 vlakken gewerkt wordt. Normaal wordt een eerste vlak aangelegd op afbraakniveau van eventuele oudere funderingen, muren en/of structuren en wordt ook onder deze sporen gekeken of er nog oudere grondsporen of structuren zijn.

Bij het aantreffen van contexten die niet zijn opgenomen in dit programma van maatregelen kan gekeken worden naar de code van goede praktijk. Alle handelingen worden uitgevoerd conform de CGP 4.0.

Indien bij het veldwerk van de voorgestelde methode wordt afgeweken, op basis van de bekomen inzichten tijdens de uitvoering van het onderzoek, wordt dit beschreven en verantwoord in de rapportering. Daarnaast moet zeker rekening worden gehouden met veilige werkomstandigheden. Bij onveilige situaties (grondwater/instabiele putwanden/...) heeft de veiligheid steeds prioriteit op de archeologie. Hierbij wordt ook rekening gehouden met de stabiliteit van de omliggende gebouwen, zeker bij het gebruik van bronbemaling. Indien de aanpak dient te worden aangepast tijdens het veldwerk, dienen alle betrokken partijen hiervan op de hoogte te worden gebracht.

1.5.3 Betrokken actoren

Actoren	Naam
Erkend archeoloog	Julie Van Roy OE/ERK/Archeoloog/2021/00015
Veldwerkleider	Wouter Yperman OE/ERK/Archeoloog/2015/00056
Consulent Agentschap Onroerend Erfgoed	Sarah Hertoghs

1.5.4 Praktische uitvoering en afwijkingen ten opzichte van de voorgestelde onderzoeksmethode

De graafwerken werden zoals voorzien manueel door de archeoloog uitgevoerd. Aangezien het een zeer smalle ruimte met veel blinde hoeken betrof, kon er niet ingemeten worden met een GPS of RTS. De volledige ruimte werd daarom gedetailleerd gefotografeerd, zodat een fotogrammetrische reconstructie mogelijk is.

Hoofdstuk 2 Assessmentrapport

2.1 Gehanteerde methoden, technieken en criteria

“Het is mogelijk dat een vondstencollectie, staal of spoor wetenschappelijk potentieel blijkt te hebben, maar niet voor het beantwoorden van de vooraf gedefinieerde vraagstellingen. Voor een deel zullen de onderzoeksvragen dan bijgesteld moeten worden of voor een deel zal het exploiteren van het wetenschappelijk potentieel later moeten gebeuren, buiten de context van het archeologisch project. Alleen door van elk deel van een archeologisch ensemble het wetenschappelijk potentieel in te schatten, kan men ten weten komen welke vragen mogelijk kunnen beantwoord worden, en tot op welk niveau.”¹⁹

Voorafgaand aan de opgraving zijn er door de auteurs van de aanvraag voor wetenschappelijke vraagstelling (ID 637) onderzoeksvragen geformuleerd die betrekking hebben op het verwachte bodemarchief ter hoogte van de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde. Er had op dat moment nog geen archeologisch (voor)onderzoek plaatsgevonden. Hierdoor hebben de onderzoeksvragen voornamelijk een algemeen karakter. Om die reden zal het assessment resulteren in een bijstelling van de vooraf gestelde onderzoeksvragen en het definiëren van het onderzoekspotentieel.

Het volledig archeologisch ensemble wordt opgedeeld in vijf groepen. Voor elk deel van het ensemble wordt het wetenschappelijk potentieel ingeschat, conform de aanbevelingen van het agentschap Onroerend Erfgoed (handleiding Assessment) en de bepalingen volgens de Code van Goede Praktijk. Het totaalbeeld resulteert in een plan van aanpak (onderzoeksstrategie) met een prioriteitenlijst van noodzakelijke onderzoekshandelingen, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen onderzoek dat past binnen het kader van het onderzoek en onderzoek dat past in een ander (toekomstig) kader.

2.2 Observaties en registraties

2.2.1 Assessment van de vondsten

De vondsten bleven beperkt tot enkele fragmenten los menselijk botmateriaal (n=29; 294 g) in S1. Er kunnen delen van een schedel (onderkaak), ruggenwervels, platte botten (heup) en lange beenderen (zoals de bovenarm) onderscheiden worden. In de onderkaak zijn nog maar enkele tanden aanwezig. Aangezien de holtes in het bot reeds dichtgegroeid zijn, kan van *antemortem* tandverlies worden uitgegaan. Verdere uitwerking van het botmateriaal is weinig zinvol. Het betreft geen in situ begravingen en het botmateriaal is sterk gefragmenteerd.

¹⁹ Citaat uit Eryvncx e.a. 2015: 9.

Fig. 2.1: Botmateriaal uit S1.

2.2.2 Assessment van de stalen

Er bleken tijdens de opgraving geen contexten aanwezig te zijn die in aanmerking kwamen voor staalname.

2.2.3 Conservatie-assessment

De toestand van de archeologische artefacten is goed en stabiel. Het betreft enkel losse fragmenten menselijk botmateriaal. Deze hebben geen conserverende of consoliderende behandeling nodig.

Het archeologisch ensemble wordt na afronding van het eindverslag overgedragen aan het erkend onroerenderfgoeddepot van de provincie Antwerpen.

2.2.4 Assessment van de sporen, sporencombinaties en archeologische structuren

Er werden slechts twee spoornummers uitgereikt tijdens het onderzoek. Onder de recente tegelvloer zat een ca. 20 cm dikke laag gestabiliseerd zand. Vermits dit zand van recente oorsprong is, kreeg het geen nummer. Onder dit pakket was een donker bruingrijs lemig opvullingspakket (S1) aanwezig. Gezien de beperkte uitgravingsdiepte is het niet duidelijk hoe dik dit pakket is. In de vulling waren stukjes bouwceramiek, leisteen en kalkmortel zichtbaar.

S2 was een bakstenen funderingsmuur die langs alle zijden van de ruimte liep. Het verstek begon op ca. 33 cm onder de uitgebroken tegelvloer. De bakstenen waren ca. 16,5 x 7 x 3,5 cm tot 18 x 9 x 5 cm groot. Het geheel was gemetseld met een harde lichtgrijze kalkmortel met kalkspikkels. Ook hiervan is de volledige diepte niet gekend.

Fig. 2.2: De tegelvloer in de bergruimte voor aanvang van het onderzoek (©aannemer).

Fig. 2.3: Overzicht werkput 1.

Fig. 2.4: Verstek onder de deur.

2.2.5 Assessment van de archeologische site

De opgraving leverde door de beperkte ruimte en uitgravingsdiepte zeer weinig resultaat op. Er kunnen op dit moment dan ook geen uitspraken gedaan worden over de bouwgeschiedenis van de kerk. Er werd een kleine hoeveelheid menselijk botmateriaal als losse vondst aangetroffen in het opvullingspakket onder de recente kerkvloer, maar geen in situ begravingen. De meeste onderzoeksvragen kunnen bijgevolg ook niet beantwoord worden.

Fig. 2.5: Overzicht van de onderzoekszone.

Volgende onderzoeksvragen komen te vervallen:

- Zijn er restanten van oudere bouwfases van de kerk teruggevonden? Uit welke periode dateren deze en kunnen ze gelinkt worden aan een gekende bouwfase? Stemt dit overeen met historische bronnen? Vormen de gegevens uit het onderzoek een aanvulling op de bestaande kennis?
- Zijn er sporen aanwezig (ouder dan de 20ste eeuw) van de aanpassingswerken die werden uitgevoerd in het kader van de stabiliteitsproblematiek van de kerk? Zijn er sporen van oude werfinrichtingen, werkvlakken, ... ?
- Zijn er overige archeologische sporen aanwezig? Zo ja: wat is hun aard en datering? Kunnen deze gelinkt worden aan de kerk?

BEGRAVINGEN:

- Wat is de bewaringstoestand en de geschatte datering? Zijn er meerdere lagen begravingen/oversnijdingen aanwezig?
- Wat is de oriëntatie van de graven en de positie van het lichaam en de ledematen?
- Zijn er aanwijzingen voor leeftijd/geslacht/sociale status, lichaamslengte, gezondheid, paleopathologieën en traumata (ook m.b.t. de tanden)?

- Zijn er binnen de populatie groepen aan te wijzen die als verwantschapsgroepen geïnterpreteerd kunnen worden? Bijvoorbeeld door de wijze van begraven, of de locatie van de graven en de samenstelling naar geslacht en leeftijd? Kunnen er op basis van eventuele patronen in het grafritueel statusgroepen worden gereconstrueerd? En zo ja: bestaat er een relatie tussen gezondheid en status: waren personen die tot een zogenaamde hogere status behoorden gezonder en leefden zij langer?
- Waaruit bestaat de grafinhoud? Gaat het enkel om skeletten of zijn er nog restanten van kisten, organisch materiaal (kledij, lijkwade), grafgiften, enz. bewaard?

2.3 Potentieel voor wetenschappelijk onderzoek²⁰

De geplande werken gingen niet dieper dan 40 cm. Op deze diepte werden, behalve de funderingsmuur, geen archeologisch relevante waarden aangetroffen. Het is niet uitgesloten dat er op grotere diepte begravingen of restanten van de oudere kerkgebouwen bewaard zijn. Wat de impact van de bouw van de huidige kerk hierop is geweest, kan op dit moment niet bepaald worden. De volledige kerksite, inclusief het kerkhof, heeft nog steeds een groot archeologisch potentieel. Verder onderzoek naar de geschiedenis ervan is in de toekomst dan zeker ook zinvol en aanbevolen.

2.4 Verder onderzoek

2.4.1 Te beantwoorden onderzoeksvragen

- Wat is de aard, omvang, datering en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Werden er skeletten aangetroffen op de uitgegraven diepte? Zo ja: op welke diepte bevinden deze zich? Om welk type begraving gaat het, inhumatie, primaire of secundaire begravingen, kistbegravingen, enkel- of meervoudige begravingen, geruimde grafcontexten, ...?

2.4.2 Strategie voor de verwerking

Alle gegevens van de opgraving werden opgelijst in de foto-, sporen- en vondstenlijst. Het vondstmateriaal werd gewassen, gedroogd, gesplitst en ingevoerd in de databank. Nadien werd het vondstmateriaal conform de Code van Goede Praktijk en conform de afspraken met het archeologisch depot ingepakt.

Gezien het ontbreken van relevante archeologische waarden werd na het assessment verdere uitwerking van de huidige opgraving niet zinvol geacht. Het onderzoek kan hiermee beëindigd worden.

²⁰ De relevante vraagstelling bij zowel de opgraving als het verdere natuurwetenschappelijke onderzoek staat omschreven in paragraaf 1.3.1.

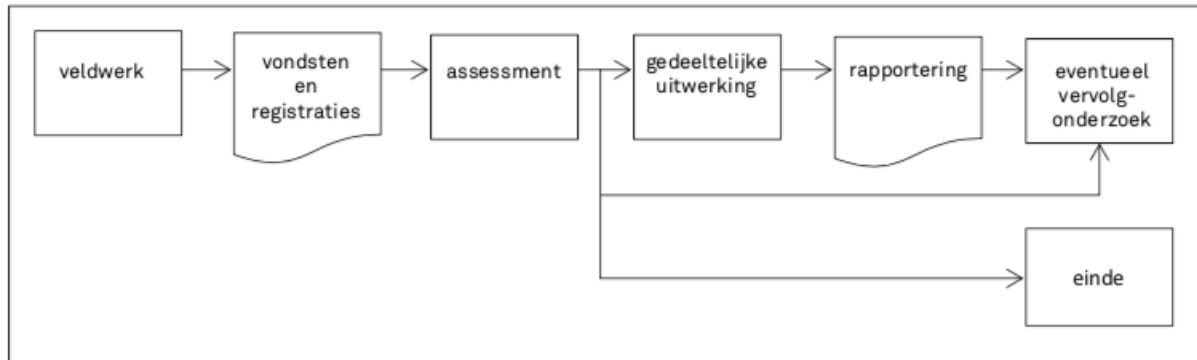

Fig. 2.6: Positie van het assessment bij opgravingen (©Ervynck, Debruyne & Ribbens 2015, 12).

2.4.3 Conservatiestrategie

Het vondstmateriaal is stabiel genoeg en vraagt geen verdere conservatie of restauratie. De vondsten zullen goed en veilig verpakt worden waardoor geen breuken kunnen ontstaan.

Hoofdstuk 3 Synthese

3.1 Interpretatie en datering

Tijdens het onderzoek werd slechts een klein deel van de kerk onderzocht. Het ging om een uitgraving van 40 cm in een bergruimte van ca. 5 m² aan de westtoren. Gezien de locatie konden restanten van oudere voorgangers van de kerk of begravingen verwacht worden. Tijdens het onderzoek werd echter enkel in een vermoedelijk 19de-eeuws opvullingspakket gegraven. Hierin was wel nog een kleine hoeveelheid menselijk botmateriaal, waarschijnlijk afkomstig van het oudere kerkhof, aanwezig. Langs de zijkanten van de ruimte werd op ca. 33 cm onder de tegelvoer bakstenen funderingen aangetroffen, die eveneens aan de 19de-eeuwse kerk gelinkt zijn.

Fig. 3.1: Overzicht opgraving.

3.2 Beantwoording onderzoeksvragen

Wat is de aard, omvang, datering en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?

De archeologische resten zijn beperkt tot een opvullingspakket (S1) en een bakstenen funderingsmuur. Beide zijn vermoedelijk te linken aan de bouw van de 19de-eeuwse kerk. De funderingsmuur is goed bewaard, maar kon door de beperkte diepte van het onderzoek niet volledig onderzocht worden.

Werden er skeletten aangetroffen op de uitgegraven diepte? Zo ja: op welke diepte bevinden deze zich? Om welk type begraving gaat het, inhumatie, primaire of secundaire begravingen, kistbegravingen, enkel- of meervoudige begravingen, geruimde grafcontexten, ...?

Er werd een kleine hoeveelheid menselijk botmateriaal aangetroffen in de opvullingslaag onder de tegels (S1). Het betreft enkel los botmateriaal, dat vermoedelijk bij het opvullen van de ruimte van ergens op het kerkhof werd aangevoerd.

Bibliografie

Literatuur

GOUDIE-FALKENBACH E., SCHYNKEL E. & RYSSART C. 2012: *Archeologisch proefsleuvenonderzoek Vremde (Boechout) Lindelei*, Antwerpen.

HAVERALS F. 2003: 'De Sint-Jan-in-d' Olie kerk en haar bedienaars', in *Bijdragen tot de geschiedenis van Boechout-Vremde deel 3*, p. 51-144.

PAJO PLAN ARCHITECTEN & GROOTAERS J. 2017: *Sint-Jan-in-d'Oliekerk van Vremde (Boechout), Beheersplan 06/10/2017*, Pepingen.

Rijksarchief Antwerpen – T17/142 – Archief van de Sint-Jan in de Oliekerk te Vremde

Rijksarchief Brussel - Verzameling kaarten en plattegronden in handschrift. Reeks I.

VAN CROONENBORCH J. 2023: 'Nota over de vroege kerk in Vremde (988-1210)', in *Het Speelhof* vol. 153, 37-40.

RYSSAERT C., DE BEENHOUWER J., ARCKENS M. & VANHOLME N. 2016: *Vremde (Boechout) – Dorpsplaats, archeologisch onderzoek*, Deinze.

Websites

www.agiv.be

www.dov.vlaanderen.be

www.geopunt.be

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/13117> (geraadpleegd op 29/03/2023)

<https://onderzoeksbalans.onroerenderfgoed.be/onderzoeksbalans/archeologie>